

پایان نامه

دانشگاه یزد

دانشکده علوم انسانی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

الهیات و معارف اسلامی فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

بررسی مبانی فقهی صاحب جواهر در مبحث قضا و شهادت

استاد راهنما

دکتر محمود حائری

استاد مشاور

دکتر حسین ابویی مهریزی

پژوهش و نگارش

ابراهیم رشخواری

اسفند ۱۳۸۹

تقدیم به:

بزرگ مرد عرصه فقه و فقاہت امام خمینی (ره) که اصل ولایت فقیه را اصل مترقی اسلام برشمردند. و فقه پویا را فقه جواهری می دانستند. و تمام شهدای بزرگواری که با نثارخون خود از این اصل مترقی اسلامی دفاع نمودند. روحشان شاد و یادشان گرامی و راهشان پر رهرو باد.

تشکر و قدردانی

"من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق"

شکر خداوند عزوجل را سزااست که مرا در جمع آوری اطلاعات، بررسی و تدوین این پژوهش یاری نمود. همچنین برخورد لازم می دانم از زحمات بیدریغ اساتید گرامی خودم جناب دکتر محمود حائری استاد راهنما، جناب دکتر حسین ابویی مهریزی استاد مشاور که بدون ارشاد و راهنماییهای خردمندانه ایشان تدوین این پژوهش ممکن نبود، تشکر و قدر دانی نمایم. همچنین از استاد عزیز جناب دکتر علی تولایی، حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید احمد میرخلیلی و دیگر عزیزانی که در تهیه این پژوهش نقش داشته اند تشکر و قدردانی نموده و توفیق روز افزون آنان را از درگاه خداوند سبحان مسئلت می نمایم.

چکیده

مبانی فقهی صاحب جواهر در مبحث قضا و شهادات به جهت ارتباط وثیقی که با بحث ولایت فقیه دارد از اهمیت ویژه ای برخوردار است. روش مؤلف جواهر در به کارگیری مبانی این گونه است که ابتدا به سراغ ادله اربعه، کتاب، سنت، اجماع، عقل رفته و به مناسبت موضوع بحث به این ادله استناد می نماید. و در مواردی که مساله فقهی باشد که با فقدان ادله مذکور همراه باشد، به سراغ اصول و قواعد عقلی و شرعی از جمله سیره متشرعه، بنای عقلاء، شهرت، قواعد فقهی، ضروری دین و ضروری مذهب، فهم عرفی، و اصول عملیه مانند اصالة احتیاط، اصالة اشتغال، اصالة البراءة، استصحاب و هرآن چیزی که قابلیت و شأن دلالت ردا داشته باشد. از تاریخ و لغت و حتی چیزهایی که مربوط به علوم و فنون متنوع دیگر می باشد استفاده می برد.

دامنه بحث اضافه بر مبانی، نظرات فقهی ایشان از جمله انتصابی بودن نظریه ولایت فقیه، وسیع بودن دامنه اختیارات حاکم شرع، مشروط نبودن تصدی امر قضا به اجتهاد، اصل کبیره بودن گناهان مگر در موارد استثنا شده در بر گرفته است. و برخی نظرات اصولی ایشان از جمله حجت نبودن مفهوم وصف و لقب، جواز تسامح در ادله سنن، جواز تخصیص قرآن به خبر واحد، جبران ضعف سند حدیث با اجماع، شهرت، فتوای فقها و معتبر بودن حدیث موثق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. کلمات کلیدی: صاحب جواهر، قضا، شهادات، حاکم شرع، ولایت فقیه، مبانی فقهی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول	
طرح تحقیق	۱
۱-۱- تعریف و تبیین موضوع	۲
۲-۱- ضرورت و اهداف تحقیق:	۲
۳-۱- کاربرد نتایج تحقیق	۳
۴-۱- سابقه و پیشینه تحقیق	۳
۵-۱- روش تحقیق	۴
۶-۱- سئوالات پژوهشی	۴
فصل دوم	
مروری بر زندگی و عصر صاحب جواهر	۵
۱-۲- زندگی نامه	۶
۱-۱-۲- ولادت	۶
۲-۱-۲- نسب و دودمان	۷
۳-۱-۲- آثار ماندگار	۷
۴-۱-۲- استادان	۸
۵-۱-۲- شاگردان	۹
۶-۱-۲- مکتب فقهی	۱۰
۷-۱-۲- تأثیر گذاری صاحب جواهر	۱۱
۸-۱-۲- وفات	۱۵
۹-۱-۲- صاحب جواهر از نگاه دیگران:	۱۶
۲-۲- عصر صاحب جواهر	۱۷
۱-۲-۲- اختلاف و درگیری های دولت ایران و عثمانی	۱۷

- ۲-۲-۲- فتنه هجوم و هابیون: ۱۸
- ۲-۲-۳- منازعه اصولیون و اخباری ها: ۱۸
- فصل سوم
- میانی فقهی ۲۰
- ۳-۱- قرآن ۲۱
- ۳-۲- سنت ۲۲
- ۳-۳- ضروری مذهب ۲۳
- ۳-۴- ضروری دین ۲۴
- ۳-۵- اجماع ۲۴
- ۳-۵-۱- اجماع معتبر ۲۵
- ۳-۵-۲- راههای تحصیل اجماع ۲۷
- ۳-۵-۲-۱- سیره مسلمین ۲۷
- ۳-۵-۲-۲- گفتار دانشمندان ۲۷
- ۳-۵-۲-۳- هماهنگی با سهولت و سماحت دین ۲۷
- ۳-۵-۲-۴- هماهنگی با قاعده لطف ۲۸
- ۳-۵-۳- تعارض اجماعات منقول ۲۸
- ۳-۵-۳-۱- مخالفت با اخبار و روایات ۲۸
- ۳-۵-۳-۲- اعراض اصحاب ۲۹
- ۳-۵-۳-۳- قلت قائلین ۲۹
- ۳-۵-۳-۴- اختلاف آراء ۲۹
- ۳-۶- دلیل عقل ۳۰
- ۳-۷- بنای عقلاء ۳۱
- ۳-۷-۱- بنای عقلاء و قاعده عقلی ۳۲

- ۳۳..... موارد کاربرد بنای عقلاء..... ۲-۷-۳
- ۳۴..... ۱- تحقق و عدم تحقق موضوع..... ۲-۷-۳
- ۳۴..... ۲- تحدید موضوعات احکام..... ۲-۷-۳
- ۳۵..... ۳- تحدید محدوده برخی احکام..... ۲-۷-۳
- ۳۵..... ۴- تحدید شرط..... ۲-۷-۳
- ۳۵..... ۵- تحقق شرط..... ۲-۷-۳
- ۳۶..... ۸- سیره متشرعه..... ۲-۷-۳
- ۳۶..... ۱-۸-۳- جایگاه سیره متشرعه..... ۲-۷-۳
- ۳۷..... ۲-۸-۳- شرایط حجیت سیره..... ۲-۷-۳
- ۳۷..... ۱-۲-۸-۳- قطعیت سیره..... ۲-۷-۳
- ۳۸..... ۲-۲-۸-۳- استمرار..... ۲-۷-۳
- ۳۹..... ۹- شهرت..... ۲-۷-۳
- ۴۰..... ۱۰-۳- عرف..... ۲-۷-۳
- ۴۱..... ۱-۱۰-۳- سیر تکاملی عرف در فقه امامیه..... ۲-۷-۳
- ۴۴..... ۲-۱۰-۳- تعریف عرف..... ۲-۷-۳
- ۴۴..... ۳-۱۰-۳- کاربرد عرف..... ۲-۷-۳
- ۴۴..... ۱-۳-۱۰-۳- مسأله اصولی..... ۲-۷-۳
- ۴۵..... ۲-۳-۱۰-۳- متعلق و موضوع حکم شرعی..... ۲-۷-۳
- ۴۶..... ۳-۳-۱۰-۳- مورد فقدان نص و قاعده شرعی..... ۲-۷-۳
- ۴۶..... ۴-۳-۱۰-۳- مورد فقدان حقیقت شرعی..... ۲-۷-۳
- ۴۷..... ۵-۳-۱۰-۳- مورد تشخیص سعه و ضیق موضوعات احکام شرعی..... ۲-۷-۳
- ۴۸..... ۶-۳-۱۰-۳- شناخت مفهوم واژه ها..... ۲-۷-۳
- ۴۸..... ۷-۳-۱۰-۳- شناخت مصداق..... ۲-۷-۳

۴۸.....	۳-۱۰-۴- شرایط اعتبار عرف.....
.....	فصل چهارم
۵۰.....	قواعد فقهی
۵۱.....	۴-۱- فرق قاعده فقهی وقاعده اصولی.....
۵۲.....	۴-۲- قواعد عام.....
۵۲.....	۴-۲-۱- قاعده لاضرر
۵۴.....	۴-۲-۲- نفی عسر و حرج.....
۵۶.....	۴-۲-۳- قاعده اضطرار.....
۵۶.....	۴-۳- قواعد سیاسی
۵۷.....	۴-۳-۱- قاعده نفی سبیل.....
۵۸.....	۴-۳-۲- قاعده مصلحت
۶۱.....	۴-۳-۱- مصلحت و حکم حکومتی
۶۱.....	۴-۳-۲- یک نمونه از کاربرد قاعده مصلحت
۶۲.....	۴-۳-۳- نقش مصلحت و مفسده در استنباط احکام شرعی
۶۲.....	۴-۳-۳- قاعده حفظ نظام
۶۳.....	۴-۳-۴- قاعده نفی سبیل بر محسنین.....
۶۵.....	۴-۳-۵- قاعده سوق المسلمین.....
۶۶.....	۴-۴- قواعد قضایی
۶۶.....	۴-۴-۱- قاعده درء
۶۷.....	۴-۴-۲- قاعده اقرار.....
۶۸.....	۴-۴-۳- قاعده حرمت اعانه بر اثم.....
۷۰.....	۴-۴-۵- قاعده مقابله به مثل.....
۷۱.....	۴-۴-۶- قاعده سلطنت

۷۲	۴-۴-۷- قاعده الزام.....
۷۳	۴-۵- قواعد عقلی(اصولی).....
۷۳	۴-۵-۱- قبح ترجیح المرجوح علی الراجح
۷۴	۴-۵-۲- قاعده قبح تأخیر بیان از وقت (حاجت ،خطاب)
 فصل پنجم
۷۴	نظریات فقهی
۷۵	۵-۱- قضاء.....
۷۶	۵-۱-۱- شرایط و اوصاف خاص قاضی
۷۷	۵-۱-۲- عدالت
۷۹	۵-۱-۳- مرد بودن
۸۲	۵-۱-۴- اجتهاد.....
۹۱	۵-۱-۵- حجیت علم قاضی
۹۸	۵-۱-۶- تأمین معیشت قضات
۹۹	۵-۱-۷- تقلید از غیر اعلم
۱۰۱	۵-۲- شهادات
۱۰۱	۵-۲-۱- شیاع واستفاضه
۱۰۲	۵-۲-۲- اقوال در شیاع.....
۱۰۳	۵-۲-۲- اصل کبیره بودن گناهان
 فصل ششم
۱۰۵	ولایت فقیه و حوزه اختیارات آن
۱۰۶	۶-۱- ولایت فقیه
۱۱۲	۶-۱-۱- کلامی بودن ولایت فقیه
۱۱۴	۶-۱-۲- انتصابی بودن ولایت فقیه
۱۱۸	۶-۱-۳- ضرورت ولایت عامه فقیه

۱۲۳.....	۴-۱-۶- ضرورت حکومت دینی
۱۲۶.....	۵-۱-۶- حکومت دینی مبتنی بر ولایت فقیه
۱۳۰.....	۶-۱-۶- ادله مشروعیت نظام مبتنی بر ولایت فقیه
۱۳۳.....	۷-۱-۶- شکل حکومت فقیه
۱۳۵.....	۲-۶- اختیارات حاکم شرع
۱۳۷.....	۱-۲-۶- حدود اختیارات ولی فقیه
۱۴۱.....	۲-۲-۶- سیاست داخلی
۱۴۱.....	۱-۲-۲-۶- قانون گذاری
۱۴۲.....	۲-۲-۲-۶- امور اقتصادی
۱۴۲.....	۳-۲-۲-۶- قضاوت
۱۴۳.....	۴-۲-۲-۶- اجرائیات
۱۴۴.....	۵-۲-۲-۶- حسبه
۱۴۵.....	۶-۲-۲-۶- ایجاد امنیت
۱۴۵.....	۱-۶-۲-۲-۶- مبارزه با بغات
۱۴۶.....	۲-۶-۲-۲-۶- برخورد با محارب
۱۴۷.....	۳-۶-۲-۲-۶- مقابله با راه زنان
۱۴۷.....	۳-۲-۲-۶- سیاست خارجی
۱۴۷.....	۱-۳-۲-۶- نفی سییل
۱۴۸.....	۲-۳-۲-۶- دعوت به اسلام
۱۴۹.....	۳-۳-۲-۶- دفاع
۱۵۰.....	۴-۳-۲-۶- جهاد
۱۵۱.....	۵-۳-۲-۶- صلح موقت (هدنه)
.....	فصل هفتم

نظریات اصولی.....	۱۵۳
۱-۷- تخصیص قرآن به خبر واحد.....	۱۵۴
۲-۷- حدیث موثق.....	۱۵۴
۳-۷- جبران ضعف سند.....	۱۵۵
۴-۷- تسامح در ادله سنن.....	۱۵۶
۱-۴-۷- ماهیت قاعده.....	۱۵۷
۲-۴-۷- ادله قاعده تسامح.....	۱۵۷
۲-۴-۷- اخبار من بلغ.....	۱۵۸
۴-۴-۷- مصادیق قاعده تسامح.....	۱۵۹
۵-۷- مفهوم وصف.....	۱۶۱
۶-۷- مفهوم لقب.....	۱۶۱
۷-۷- اصول عملیه.....	۱۶۲
۱-۷-۷- اصل استصحاب.....	۱۶۲
۲-۷-۷- اصل براءت.....	۱۶۳
۳-۷-۷- اصل احتیاط.....	۱۶۳
۴-۷-۷- اصل اشتغال.....	۱۶۴
نتیجه گیری.....	۱۶۵
منابع و مأخذ.....	۱۶۷

فصل اول
طرح تحقیق

۱-۱- تعریف و تبیین موضوع

محمد حسن نجفی که به "صاحب جواهر" معروف است. فقیه اصولی بر جسته امامیه در قرن سیزده هجری قمری نقش مهمی در انتقال مکتب وحید بهبهانی به مکتب شیخ انصاری داشته است. کتاب استدلالی او جواهر الکلام مشحون از تحقیقات اصولی، رجالی، درایی و فقهی است. وی در جای جای این کتاب با استناد به ادله ای چون کتاب، سنت، اجماع، شهرت، سیره، اصول عملیه بهره گیری از عامل عرف^۱ به ویژه در شناخت موضوعات احکام^۲ قواعد فقهی و... و با اصل قرار دادن متن شرایع به گونه مزجی به نقل و نقد آرای فقیهان امامیه و حل تعارض میان اقوال آنان پرداخته است. یکی از مسائل پر اهمیت فقه، مباحث مربوط به دادرسی و شیوه آن است که کتاب قضا و شهادات در فقه را تشکیل می دهد. این کتاب هم از حیث تئوری و هم از نظر کاربردی و عملی به ویژه در عصر حاضر که حکومت اسلامی و اجرای احکام اسلامی است، حائز اهمیت است. برخی از آرای مهم صاحب جواهر در این کتاب چون طرح گسترده نظریه ولایت فقیه و قول به عدم لزوم منصب قضاء به اجتهاد، امروزه بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. از این رو بررسی کامل مبحث قضاء و شهادات از کتاب جواهر، می تواند از جنبه های مختلفی، نظیر تبیین نقش صاحب جواهر در تکامل فقه سیاسی امامیه با بررسی جایگاه ولایت فقیه، و گستره اختیارات ولی فقیه در جواهر الکلام، اصلاح و تکمیل قوانین مربوط به دادرسی، تبیین نقش صاحب جواهر در تکامل فقه امامیه، و استخراج قواعد فقهی و سیاسی و آرای اصولی کار آمد در فرایند دادرسی حائز اهمیت باشد.

۱-۲- ضرورت و اهداف تحقیق :

آنچه که در تحقیق حاضر مورد بررسی و کنکاش قرار می گیرد، فراهم کردن زمینه های علمی مناسب برای پاسخ به سئوالات زیر است:

۱- نوآوریهای صاحب جواهر در علم فقه و علوم مربوط به فقه چون اصول، چیست؟

۲- آیا صاحب جواهر به عرف در کتاب قضا و شهادات استناد نموده است؟

۳- با توجه به این که صاحب جواهر در فقه (مبحث قضا و شهادات) نوآوریهایی نظیر عدم لزوم

منصب قضا به اجتهاد، نظریه ولایت فقیه و وسیع بودن دامنه اختیارات حاکم شرع داشته است، آیا تقلید از غیر اعلم را جایز دانسته است؟

۴- آیا صاحب جواهر ادامه دهنده مکتب فقهی وحید بهبهانی و زمینه ساز ظهور مکتب فقهی شیخ انصاری بوده است؟

۵- برخورد صاحب جواهر با مسائل مستحدثه زمان خود چگونه بوده است؟

۱-۳- کاربرد نتایج تحقیق

نتیجه ای که از این تحقیق بدست می آید این است که با توجه به جایگاه ولایت فقیه در اندیشه صاحب جواهر و وسیع بودن دامنه اختیارات حاکم شرع و مشروط نبودن تصدی امر قضاء به اجتهاد و نیز بهره گیری از عنصر عرف در فقه، می تواند در راستای تسهیل و تقویت امر قضاء و شهادت رهگشا باشد. و همچنین دانشجویان فقه و حقوق و طلاب حوزه های علمیه از این تحقیق بهره مند خواهند شد.

۱-۴- سابقه و پیشینه تحقیق

با توجه به این که کتاب «جواهر الکلام» بزرگترین دائرة المعارف فقه شیعی به شمار می آید و اجتهاد جواهری مورد تأیید تمام فقها مخصوصاً امام بزرگوار خمینی کبیر(ره) و رهبر فرزانه انقلاب اسلامی حضرت آیه الله خامنه ای(حفظه الله) قرار گرفته است، هر چند کسانی چون شیخ آقا بزرگ در کرام البرره و الذریعة، سید محسن امین عاملی در کتاب اعیان الشیعه، میرزا محمد باقر خوانساری در کتاب روضات الجنات و محمد حرزالدین در کتاب معارف الرجال و ... به بررسی ابعاد شخصیت صاحب جواهر و اثر گرانسنگ وی "جواهر الکلام" پرداخته اند، اما کتابی یا پایان نامه ای به طور مستقل در باره مبانی فقهی وی نوشته نشده است.

۱-۵- روش تحقیق

روش تحقیق به صورت کتابخانه ای، توصیفی و تاریخی و مبتنی بر متن کتاب جواهر الکلام از طریق فیش برداری و تجزیه و تحلیل مطالب، و استفاده از معجم فقهی جهت دست یابی به نظرات صاحب جواهر در اجلاد جواهر الکلام است.

۱-۶- سئوالات پژوهشی

- ۱- صاحب جواهر ادامه دهنده مکتب فقهی وحید بهبهانی و تأثیر گذار در ظهور مکتب فقهی شیخ انصاری مخصوصاً نظریه ولایت فقیه بوده است.
- ۲- یکی از مبانی فقهی صاحب جواهر در کتاب قضا و شهادات استناد به عرف است.
- ۳- صاحب جواهر در فقه (مبحث قضا و شهادات) نوآوری‌هایی نظیر عدم لزوم منصب قضا به اجتهاد، نظریه ولایت فقیه و وسیع بودن حوزه اختیارات حاکم شرع و اصل کبیره بودن گناهان، داشته است.

فصل دوم

مروری بر زندگی و عصر صاحب جواهر

۲-۱- زندگی نامه صاحب جواهر

فقیه گران مایه و عالم سترگ و دانشور عظیم القدر مرحوم شیخ محمد حسن نجفی تنها شخصیت محدود به قرن سیزدهم نیست و درخشش ایشان محدود به خطّه نجف و عراق نیست بلکه ایشان با تدوین کتاب گرانسنگ و بی بدیل خود و با دقت و نوآوری های فقهی، پرورش شاگردان فراوان که هر یک مانند ستاره ای درخشان بودند، جهان تشیع، و جهان اسلام را برای همیشه، وامدار اندیشه و نبوغ خود نموده است.

۲-۱-۱- ولادت

تولد ایشان به درستی مشخص نیست اما از قرائن و احتمالات چنین بر می آید که ایشان در حدود سال های (۱۲۰۰) تا (۱۲۰۲ق) در نجف اشرف به دنیا آمده است.^۱ علامه شیخ آقا بزرگ طهرانی با استناد به دو قرینه، تاریخ تولد ایشان را سال ۱۲۰۲ دانسته است:^۲

(۱) آنچه درالسنه و افواه فقها معروف است و علامه سید حسن صدر نیز به آن تصریح نموده، این است که صاحب جواهر در سن بیست و پنج سالگی دائرة المعارف بزرگ جواهر را تألیف کرده است.^۳

(۲) آن گونه که از یکی از موضوعات کتاب طهارت جواهر برمی آید، شیخ از تألیف آن باب، در زمان زندگی استادش کاشف الغطاء (۱۲۲۸ق) فراغت جسته است، زیرا برای استاد خود به "سلمه الله تعالی" دعای کند حال اگر ۲۵ را از ۱۲۲۷ (زمان حیات استاد) کم کنیم، تاریخ (۱۲۰۲ق) بدست می آید.

بنا به گفته صاحب روضات، در سال (۱۲۶۲ق) صاحب جواهر حدود هفتادسال داشته است، پس باید ولادتش در حدود (۱۱۹۲ق) بوده باشد؛ بدین ترتیب نظر شیخ عباس قمی مبنی بر استفاده شیخ از محضراستاد وحید بهبهانی وجهی دارد؛ زیرا ایشان به هنگام درگذشت وحید بهبهانی (۱۲۰۸ق) شانزده سال داشته و دوران صباوت را پشت سر گذاشته است.

اگر روایت شیخ را از سید بحر العلوم (۱۲۱۲ق) بپذیریم، تاریخ (۱۱۹۲ق) با واقعیت مطابقت

۱- مظفر، محمدرضا، مقدمه جواهرالکلام، دار الاحیاء التراث العربی، بی تا، ج ۱، ص ۳.

۲- آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعه الی تصانیف الشیعه، چاپ سوم، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۰۳ق، ج ۵، ص ۲۷۶.

۳- قمی، عباس، فوائد الرضویه، تهران، کتابخانه مرکزی، ۱۳۲۷هـ ش، ج ۲، ص ۴۵۳.